

A nyelvi kérdés az Európai Unióban*

A magunk mögött hagyott XX. század igen ellentmondásos időszak volt a világ történetében. A példátlan tudományos-műszaki fejlődés mellett ezt a századot különböző jellegű konfliktusok (etnikai, vallási, kulturális intolerancia stb.) és háborúk terhelték. Ez a század a birodalmak (az angol, az orosz, a német, az osztrák–magyar, oszmán, japán és szovjet birodalom) bukásának a százada volt. Természetesen mindennek igen komoly nyelvi konzekvenciái voltak és vannak manapság is. Globális változások történtek az erkölcs szférájában is, amelyek szoros összefüggésben állnak a politikai eseményekkel, a háborúkkal, a forradalmakkal, a társadalmi átalakulásokkal, amelyekhez egyidejűleg a különböző ideológiák, vallások, nemzeti, faji, illetve osztálybeli vonások is társultak. Ezek a változások nem kerülték el Magyarországot sem. A XX. századot méltán nevezik a gépek (a technika, az elektronika és az informatika) századának. Ezzel egyidejűleg óriási mértékben megnőtt az emberi függőség a technikától, és ennek igen komoly kihatása van a társadalmak egész életére is. E század talán legnagyobb tette az Európai Unió létrehozása volt, amely átrajzolhatja a majdani közös Európa nyelvi képét is.

A mai integrálódó, globalizálódó világban felvetődik a kérdés, hogy milyen perspektíva rajzolódik ki a kis nyelvek és kultúrák előtt. Vajon képesek lesznek-e helytállni abban a hatalmas versenyben, amelynek feltételeit a világnyelvek diktálják, vagy perifériára szorulnak, degradálódnak, konzerválódnak és elveszítik eredeti funkciójukat? A verseny fogalma győztest és vesztest egyaránt feltételez. A történelemből okulva arra van szükség, hogy olyan világot teremtsünk, amelyben minden nemzet megtarthatja saját nyelvét, kultúráját, identitását, és amelyben a kultúrák közötti kommunikáció az általános megértést, a biztonságot, a világ rendjét és békéjét fogja szolgálni. Ez azonban olyan kívánság, amelynek a realitása több, néha gyakran változó és így nehezen előre jelezhető tényezőtől is függ. A történelem viszont olyan tanár, akitől a mai kor sokat tanulhat, ha hajlandó „ő” meghallgatni. Természetesen nagyon nehéz megfogalmazni általános érvényű következtetéseket, de bizonyos jelenségekre az egységes Európa perspektívájából nézve mindenképpen érdemes figyelni.

Ha nem akarunk eltűnni Európa „olvasztótégelyében”, erőteljesen propagálnunk kell a nemzetek és az országok közötti megértést, támogatni a tudomány, az oktatás, a kultúra, a nyelvi, vallási és etnikai tolerancia fejlődését is. Manapság az a meggyőződés fogalmazódik meg, hogy a bi- és multilingvális oktatás a közeljövőben egyre inkább el fog terjedni a különböző országokban; ez a nyelvi kisebbségek, valamint az emigránsok számára készült oktatási programokban is kifejezésre jut. Az elektronikus médiában folyó intenzív kommunikáció, a migrációból következő kulturális pluralizmus, a nemzetek

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság 101. közgyűlésén 2005. december 7-én. Készült az OTKA T 046732 számú pályázatának támogatásával.

fölötti közösségek létrejötte, az „európaizálódás” és az élet több szférájának globalizálódása során a nemzeti nyelv pozícióját újra kell fogalmazni. Annál is inkább, mivel az a szituáció, amellyel manapság például a magyar átlagember szembesül (főként az, aki külföldön él), a polikulturális tudat kialakításának kedvez.

Az integrációs-globalizációs tendenciák hatására szükségszerűen nő az érdeklődés a nyelv- és kultúrák közti folyamatok iránt. A kultúrák dialógusa több humán tudomány (nyelvtudomány, történelem, pszichológia, lingvodidaktika, kulturológia, etnográfia stb.) kutatási tárgya lett. A tudományos eredményeknek óriási jelentőségük van a nemzetközi kapcsolatok fejlődése, a nyelvi kommunikáció elmélete és gyakorlata, a fordítástudomány, az idegennyelv-oktatás folyamatának optimalizálásában. Érdemes megjegyezni, hogy a kultúrák dialógusa iránti érdeklődés a nyelvészek körében már a történeti-összehasonlító nyelvstudomány keretében megjelent, amikor a nyelvi rokonság eszméje vált uralkodóvá a közös ősnnyelvből származó nyelvek hipotézisének megfelelően (a különböző nyelvek lexikájának csoportosítása, rendezése, összehasonlító szótárak készítése, kiadása). Az érdeklődés a nyelv- és kultúrák közti folyamatok iránt az areális nyelvészet eredményeivel is összefügg, amely a másodlagos nyelvrokonságot és nyelvek közötti mechanizmusokat vizsgálta. Így a nyelvtudományban fokozatosan és folyamatosan létrejött a nyelvi kontaktusok folyamataival kapcsolatos terminusok, fogalmak és kategóriák rendszere.

A nyelv- és kultúrák közti globális folyamatok alapvető változásokat eredményezhetnek az egyes népek életében. Ebben a témakörben említésre méltó a diglosszia-jelenség. A kultúrák közötti dialógus és az intenzív, hosszabb ideig tartó nyelvi érintkezés hatással van a nyelvek szókincsére és struktúrájára is. Ennek eredményeképpen jönnek létre a kölcsönszavak, melyek végbe a szóképzési minták és a mondattani szerkezetek átvétele. Például az olasz zene terminológiája a világ több nyelvében megtalálható, az orvostudomány szaknyelvében általában a görög-latin eredetű terminusok dominálnak, a világ-űrt kutató tudományban pedig elsősorban az angol és az orosz terminológia használatos több nyelvben is. Egyes nyelvek a közvetítőnyelv szerepét játszották, illetve játsszák manapság is.

Az egyesülő Európa perspektívájában egyre gyakrabban vetik fel azt a kérdést, amely Európa „latin” és „cirill” felosztására vonatkozik. A keresztény elemekkel gyarapodott Földközi-tengeri kultúrában gyökerező közös Európa széthasadását többek között nyelvi kérdés is okozta. Mai szemmel nézve úgy tűnik, hogy az új Európa magja a nyugati, „latin” oldalon van, de ezt a régi felosztást nem homályosíthatja el az erőltetett egységesítés és az egyre inkább fenyegető kulturális globalizáció. Az identitásérzés a nemzetek fölötti kultúrkörre is vonatkozhat, amelynek a centrumát a nemzetközi nyelv alkotja. Mint ismeretes, ezt a szerepet a múltban a latin és a görög nyelv játszotta. A nyelv által megalkotott kulturális identitásnak talán a legkifejezettebb módja a világ nyelvi képének fogalma. Az európai nyelvi és kulturális sokszínűségben látni kell azt, hogy minden nyelv- és kultúrközösség létrehozta a rá jellemző világ nyelvi képét. Az adott nyelv lexikája az embernek a valóság megfelelő fragmentumaihoz való intellektuális és emocionális viszonyát fejezi ki, és rögzíti az e nyelvre és kultúrára jellemző világnézetet. Az objektív valóságnak a kultúrák különbözőségeiből adódó interpretációs sokfélesége az oka annak, hogy a nyelvek szemantikai síkon eltérnek egymástól. A nyelvek közötti különbségek tükrözik a valóság fragmentumainak különböző szignifikációs, kategorizációs és konceptualizációs aspektusait. Két nyelv összehasonlítása egyidejűleg két különböző kultúra, két különböző világkép összehasonlítását is jelenti. A nyelvek az adott kultúrközösség különböző életszféráival megvalósuló szoros kapcsolata egy specifikus nemzeti koloritot eredményez, amelyet a szakirodalomban *lingvo-reáliáknak* szokás nevezni.

A lingvo-reáliák viszonylagos lefordíthatatlansága elsősorban a szótári ekvivalensek hiányából adódik, de az adott nyelvre jellemző konnotációs, axiológiai rendszerrel is összefügg. A kultúrák közelsége hasonlóságot mutathat a világ nyelvi kategorizációja terén, a két nyelvben szerepelhetnek hasonló denotációjú vagy konnotációjú szavak, de ez a hasonlóság látszólagos is lehet.

A világ nyelvi képe az emberi megismerésnek és a nyelvi formalizációnak az eredménye. Minden nyelv másképpen kategorizálja és konceptualizálja a világot. Ezek a kategorizációk és konceptualizációk soha sem lehetnek egyformák, mivel bennük más és más világnézet nyilvánul meg. Így az egyik nyelvről a másikra történő fordítás vagy az idegennyelv-tanulás, illetve -oktatás nemcsak abból áll, hogy behelyettesítjük a megfelelő szavakat, hanem azt is jelenti, hogy összehasonlítjuk a világ két különböző nyelvi képét. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy figyelemmel kell lennünk a nyelvi struktúrák teljes specifikumára, különös tekintettel a szemantikai sík nemzeti-kulturális aspektusára, amely az adott nemzetre, civilizációs vívmányaira és a nyelvére jellemző társadalmi-kulturális tudást fejezi ki. A lexikális jelentés síkjára ráakadódik az expresszív, morális, esztétikai, ideológiai, pragmatikai, valamint a nyelvtörténeti és kultúrtörténeti tartalom, más szóval a nemzeti-kulturális komponens. Olyan lexikáról van szó, amely az adott nyelvközösség kultúrájára nézve specifikus kultúrmintákkal, szokásokkal, mentalitással, hagyománnyal, folklórral, értékrenddel, a társadalmi és politikai élet struktúrájával stb. kapcsolatos jelenségeket jelöli. Ide tartozik az ún. szociokulturális idiomatika, például a frazeologizmusok, közmondások, mondák, aforizmak, szólások, jelszavak, maximák stb. Ehhez a lexikális típushoz sorolhatjuk azokat a tulajdonneveket is, amelyekben egy nemzet történelme, kultúrája, valamint az általuk jelölt denotátum megismételhetetlensége tükröződik. Olyan információkat hordoznak, amelyek az adott nyelv használatában az adott kultúrközösség történelmével összefüggő, meghatározott asszociációkat ébresztenek, pl. *Arad, Erdély, Újvidék, Csepel, Bem, Zrínyi* stb.

A szóban forgó nyelvi és kulturális sokszínűségben nem hagyhatjuk figyelmen kívül a nem-verbális kódrendszert sem. A nem-verbális jelek egy adott nyelvközösségnek a termékei, amelyek egy konkrét földrajzi területen funkcionálnak, és e nyelvközösség által létrehozott kultúrának a jegyeit viselik, valamint a kötelező tudás komponensét is alkotják. A viszonylag kis számú univerzális nem-verbális jelen kívül minden nyelvközösség sajátos nem-verbális jelkészlettel is rendelkezik. A különböző nyelvközösségek képviselői legjobb esetben elsajátítják a kommunikációhoz szükséges közös nyelvet, de nem fogják tudni helyesen használni az idegen nem-verbális jeleket. Ebben a helyzetben a külföldiekkel való kontaktusban igyekszünk átvinni saját jelkészletünket. A külföldiek para- és extranyelvi viselkedését is saját normánk szerint értelmezzük. Az ismeretlen ingerek téves dekódolása, azaz helytelen tartalom hozzárendelése az idegen kinetikai viselkedéshez igazságtalan, nem kívánatos minősítést okozhat. Azok között az emberek között, akik nem értik egymást, folyamatosan növekszik az előítélet, amely szükségszerűen izolációhoz vagy netán a kontaktus teljes megszakításához is vezethet. A nem-verbális kódrendszerek a különböző kultúrák termékei. Az adott nyelvközösség minden tagja ismeri és tudja használni ezt a rendszert, tehát rendelkezik a para- és az extranyelvi kompetenciával, illetve a para- és az extranyelvi pragmatikai kompetenciával is (BAÑCZEROWSKI, A kommunikációs kompetencia és összetevői: Nyr. 1994: 277–86). A legtöbb probléma akkor keletkezik, amikor a két kultúra érintkezik egymással és mind a kettő formailag azonos, de tartalmilag egymástól eltérő gesztusokkal rendelkeznek.

A fentebb tárgyaltak tükrében külön említést kell tenni a sztereotípiákról is, amelyek sajátos kulturális sorompót alkotnak. A sztereotípiákban rögzült világkép a hagyományaink alapjait érinti. Ezek olyan rendszerek, amelyek lehetővé teszik az identitás

megtartását, és egyidejűleg az identitás alkotó részét is képezik. Ebben az értelemben az emberre jellemző olyan törekvésnek a megnyilvánulásaként foghatók fel, amely a saját csoportot megkülönbözteti másoktól, és ez a megkülönböztetés mindig csak egyirányú előnyökre épül. A MI- és az ŐK-féle kategorizáció azt a gondolati önvédelmi folyamatot tükrözi, amely lehetővé teszi, hogy meghatározzuk saját helyünket az adott közösségben, amelyhez tartozunk. Ezt kíséri a megfelelő nyelvi axiológiai eszköztár is. A sztereotípiák gyakran azt a bizonytalanságot és félelmet tükrözik, amely azon a meggyőződésen alapul, hogy elveszíthetjük saját önazonosságunkat, amelyet a MI csoporthoz való tartozás biztosít, és ennek hatására olyan magatartás kialakulásához vezet, amely mások, az idegenek ellen irányul. Európa egyesítésének perspektívája és ezzel kapcsolatosan a tolerancia elvein alapuló, az emberek közötti viszony lehetőleg konfliktusmentes kialakításának követelménye teszi szükségessé, hogy jobban megismerjük a kultúrrendszerek funkcionálásának bonyolult kérdéseit, valamint a sztereotípiák és az előítéletek keletkezésének és elterjedésének okait is. Azokról a pszichológiai és kulturális-társadalmi mechanizmusokról van szó, amelyek szűrőként működve befolyásolják az emberi percepciót. Ezen kívül szükségeltetik bizonyos jóakarat, érzékenység, nyitottság, percepciók készség, a saját kultúrreáliák ismerete, magas fokú objektivitás, mások iránti tisztelet, valamint az a tudás is, amely más nyelv- és kultúrközösségek, társadalmi csoportok stb. nyelvi és nyelven kívüli viselkedésére vonatkozik. A sztereotípiák nemcsak azokról szólnak, akikre vonatkoznak, hanem bizonyos mértékben azokról is, akik létrehozták őket (BANCZEROWSKI, Etnonímák mint sztereotípusok a magyar és a lengyel nyelv frazeológiai kapcsolatainak és közmondásainak a tükrében. In: FÓRIÁN ÉVA szerk., Multikulturalitás, nemzeti identitás, kisebbségek Magyarországon és Lengyelországban. Nyelv – Irodalom – Kultúra. Debrecen, 2004. 61–73).

A jövő közös Európája több nemzetből álló organizmusként rajzolódik ki. Több kérdés azonban még válaszra vár. Nem világos például, hogyan fog érvényesülni ebben a multinacionális közösségben a különböző nyelvek és kultúrák együttélése, egyenjogúsága, milyen lesz a nyelvi tervezés e nemzetközi rendszerben, stb. Köztudott tény, hogy az Európai Unióban a nyelvi problémát már többször megvitaták. A kérdést, érzékeny volta miatt, politikai körökben igyekeztek elkerülni, de a nyelvpolitikai szakirodalomban nagyobb teret biztosítottak neki. Általában olyan látszat uralkodott el, hogy valójában az EU-ban semmilyen nyelvi probléma sem létezik. Az angol, a francia és a német nyelv a fő munkanyelv szerepét tölti be, a többi nyelv pedig hivatalos nyelv, azaz a fontos dokumentumok nyelve. Ezen látszólagos megnyugtató megoldás ellenére a kulisszák mögött nagyobb mozgás tapasztalható, mint ez feltételezhető lenne. A német kormány például erőteljes erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy megerősítse a német nyelv munkanyelvi státuszát, ami nyilvánvalóan nem marad hatás nélkül a többi nyelvre nézve sem. Ezen kívül még nem lehet tudni, hogy milyen álláspontra helyezkednek majd az új tagállamok.

A vitákban és a publikációkban újból és újból hangsúlyozzák a nyelvi sokszínűség megtartásának és megerősítésének a szükségességét az EU-ban. Ez az állandó ismételtetés egyrészt megnyugtatónak hangzik, másrészt gyanúsak is tűnhet. Az EU-ban tapasztalható többnyelvűség más kérdéseket is felvet. Például hogyan lehet ebben a helyzetben egyidejűleg biztosítani a demokratikus, a gazdaságos és a hatékony kommunikálást? A probléma valós. Ha minden nyelvet (jelenleg 21 nyelvről van szó) egyformának tekintünk, akkor demokratikusan járunk el, de figyelmen kívül hagyjuk a gazdaságosság és a hatékonyság elvét. Az egy vagy néhány munkanyelvre való korlátozás viszont lehet gazdaságos és hatékony, de nem lehet demokratikus, mivel privilégiumot biztosítana a kiválasztott nyelveknek, és ez konfliktusok keletkezésének forrása lehet, ami végered-

ményben megnehezítheti az integráció folyamatát is. Ebben a kontextusban érdemes felidézni az Európai Közösség volt elnökének, Jacques Delorsnak a szavait: „A nyelvi kérdés az Európai Közösség gyökereit érinti. A nyelv a nemzeti és az egyéni identitás eleme. Az európai nyelvek kontinensünk óriási kulturális örökségének a részei. Ha a Közösség tovább bővül, bizonyára növekednek majd azok a gyakorlati nehézségek is, amelyek a tagországok nyelveinek való megfelelő tisztelet megadásával kapcsolatosak. Az olyan megoldás, amely ezt figyelmen kívül hagyja, közösségünk koncepciójának alapjait rendítené meg.” (Idézi DETLEV BLANKE, *Języki w Unii Europejskiej i Niemcy o równouprawnieniu ... własnego języka*. In: BARBARA GORYŃSKA-BITTNER szerk., *The Other* [?] Europe. Poznań, 2004. 52.)

Az EU-ban elismerik az ún. állami nyelveket (a luxemburgi kivételével), amelyek a hivatalos nyelv státuszával rendelkeznek. Meg kell különböztetni azonban ezeknek a nyelveknek a jogi státuszát és a gyakorlatban játszott valódi szerepét. Ezen kívül az EU-ban különbséget tesznek a hivatalos nyelvek (official languages) és a munkanyelvek (working languages) között is, annak ellenére, hogy az EU dokumentumaiban ezeknek a fogalmaknak a pontos meghatározása nincs megadva. A mindennapi gyakorlat azt mutatja, hogy a hivatalos nyelvek (állami nyelvek) a kötelező jogi dokumentumok, az alapvető határozatok, az EU szervei dokumentumainak, a kormányközi csúcstalálkozóknak, valamint az Európai Parlamentnek a nyelvei. Az EU mindennapi gyakorlatában azonban sokkal fontosabbak a munkanyelvek, mivel a segítségükkel folyik az uniós intézmények között a mindennapi kommunikáció. Jelenleg az EU szerveinek a hivatalos nyelvei a következők: angol, dán, finn, francia, görög, holland, ír, német, olasz, portugál, spanyol, svéd, továbbá kilenc új nyelv.

Az EU-nak jelenleg nemcsak az alkotmánnyal és a költségvetéssel vannak problémái, hanem az identitással is, és a továbbiakban, úgy tűnik, nyitva marad a nyelvi kérdés is. Brüsszelben már régóta azt lehet hallani, hogy a hivatalos nyelvek számát csökkenteni szükséges. Egyesek azt szeretnék, hogy ez a státusz csak az angol, a francia és a német nyelvet illesse meg. Ezeket a nyelveket az eurokraták a mindennapi kontaktusban használják. Mások viszont azon az állásponton vannak, hogy minden nyelvcsaládot csak egy nyelv képviseljen, amely hivatalos státusszal fog rendelkezni. Ez viszont megvalósíthatatlannak tűnik, mivel egyelőre egyetlen egy tagország sem kívánja megfosztani a saját polgárait attól a lehetőségtől, hogy az anyanyelvén kommunikálhasson az EU intézményeivel. Érdemes hozzátenni, hogy az utolsó bővítés előtt az ír nyelv nem volt hivatalos nyelv az EU-ban annak ellenére, hogy Írországból hivatalos nyelv. Dublin lemondott róla arra való hivatkozással, hogy minden ír ember tud angolul, és a többség ezt a nyelvet használja. Amikor az európai színpadon megjelentek az olyan kis nyelvek, mint például az észt, a lett, a litván, a szlovén, a szlovák, azonnal fellángolt az ír nyelvről szóló vita is, és ennek eredményeként Brüsszel nem tudott nemet mondani. Így az ír nyelv az EU 21. hivatalos nyelve lett. A kis nyelvek megjelenése az EU-ban érvet szolgáltatott azok számára, akik azt szeretnék, hogy megfelelő státuszt kapjanak azok a nyelvek is, amelyek ugyan léteznek, de sehol sem államnyelvek. (Jelenleg Európában kb. 200 nyelvet számlálnak.) Az EU több régiójában újból életre keltek az olyan nyelvek is, mint például a walesi vagy a katalán nyelv. A katalánok már régóta arra törekednek, hogy nyelvük is legyen hivatalos az EU-ban, s azzal érvelnek, hogy ezt a nyelvet 13 millió ember beszéli, 5 milliónak ez az anyanyelve, viszont például a szlovén hivatalos nyelv az EU-ban annak ellenére, hogy Szlovénia lakossága mindössze 2 millió. A fő érvet azonban Málta szolgáltatta, amikor hivatalos státuszt követelt meg a máltai nyelv számára. Ez viszont komoly problémát okozott azzal, hogy a máltai nyelvet főként a privát kommunikációban használják, az újságok és a hivatalos dokumentumok viszont csak angolul jelennek meg.

Közben kiderült, hogy a világon a máltai nyelvnek csak 5 hivatalos fordítója, illetve tolmácsa van, de állítólag ők sem nagyon kívánnak a brüsszeli és a strassbourgi tolmácsfülkékben dolgozni. Ezek a nehézségek egyáltalán nem kedvtelenítettek el másokat sem. A katalán, a baszk és a galego (galíciai) nyelv félhivatalos státuszt kapott, ami azt jelenti, hogy az egész uniós jogtárat le fogják fordítani ezekre a nyelvekre is, de nem hivatalos változatként. A fordítási költségek a spanyol kormányt terhelik. A luxemburgi nyelv is hasonló lehetőséget kapott, de maguknak a luxemburgiaknak kell döntenie arról, hogy élni kívánnak-e vele. A teljesebb nyelvi kép érdekében nézzük meg, hogyan alakult az idegennyelvtudás az EU tagállamaiban. Az 1999. évi adatok szerint a százalékos eloszlás a lakosságra kivetítve a következő: Ausztria – 57%, Belgium – 64%, Dánia – 84%, Egyesült Királyság – 19%, Finnország – 59%, Franciaország – 41%, Görögország – 42%, Hollandia – 91%, Írország – 28%, Luxemburg – 97%, Németország – 49%, Olaszország – 40%, Portugália – 36%, Spanyolország – 37%, Svédország – 82%. Ez azt jelenti, hogy 56%-nál hiányzik az idegennyelvtudás. Nyilvánvaló, hogy a 2004. évi bővítés után ez az arány még rosszabb lesz.

FORREST szerint (idézem BLANKE i. m. 2004. 56 után) az EU Parlamentje a nyelvi közvetítésre a költségvetésének egyharmadát költi. JOHNSTON (idézem BLANKE uo. után) azonban a nyelvi közvetítés költségeit az EU adminisztrációs költségvetésének 40%-ában határozza meg, ami a teljes költségvetés 5%-át teszi ki. Egyesek viszont kétségbe vonják ezt a számítást, mivel figyelmen kívül hagyja a tolmácsok, illetve fordítók képzésével, a technikai eszközökkel való ellátással, a tolmácsoláshoz szükséges felszerelések (pl. fülkék, irodai eszközök, másolások stb.) biztosításával stb. kapcsolatos költségeket. Ezen kívül e témával összefüggésben különféle projekteket, a nyelvtanárok cseréjét stb. finanszírozzák. Jelenleg nincs pontos adat arra vonatkozóan, hogy valójában mennyibe kerül az EU állampolgárainak a többnyelvűség. Az azonban biztos, hogy ez a szám most is nagyon nagy és a jövőben kétségkívül növekedni fog. Például az 1999. évi adatok szerint a nyelvi közvetítés szolgálata az EU-ban 685 900 000 eurót tett ki. A 2004. évi bővítés után ez az összeg már több mint 800 millió euró volt. Nem nehéz belátni, hogy a közeljövőben a nyelvi kérdés komoly probléma elé állítja majd az EU döntéshozóit.

A nyelv a mi civilizációnkban az ember számára a legfontosabb érték, amely nemcsak az információ továbbításának a feladatait teljesíti, hanem a szimbolikus kultúra alappilléreét képezi és a legfőbb nemzeti sajátosság záloga is egyben. Erről viszont lemondani, ahogy az utóbbi franciaországi és hollandiai referendum eredményei mutatják, az Európai Unióban nem mindenki kíván. Mielőtt az ilyen döntésre bárki is rászánná magát, tudatában kell lennie azzal, hogy az emberi nyelv egy adott személynek a leglényegesebb jellemzője. A természetes nyelv az emberi lény konstitutív tulajdonsága. Ez azt jelenti, hogy a természetes nyelvek nem létezhetnek az emberek nélkül, és fordítva, az emberek sem létezhetnek a nyelvek nélkül. A nyelv nem valami hozzáadott kiegészítője az embernek, hanem azoknak a tulajdonságoknak a halmazához tartozik, amelyek az ember lényegét adják. Az ember kezdettől fogva nyelvi lény. Informatikai fogalommal élve azt mondhatjuk, hogy a természetes nyelv nem más, mint a konkrét emberek agyának (elméjének) a szoftvere (operációs potenciálja). A nyelvi potenciálnak bizonyos „adagját” az ember a „természettől” kapja meg, azaz genetikai átöröklés során. Ez minden ember faji „felszereltségének” (programjának) a része. A természetes nyelv mindenkéltől és elsősorban olyan mechanizmus, amely lehetővé teszi az egyes személyeknek, és a személyek révén az egyes embercsoportoknak, végső soron pedig az egész emberiségnek mind a kognitív, mind pedig a gyakorlati fejlődését. A természetes nyelv egyidejűleg olyan mechanizmusnak tekinthető, amely az ember intellektuális vívmányait rögzíti, dokumentálja. A nyelv tehát nemcsak az interperszonális kommunikációt, hanem az in-

terperszonális kogníciót is biztosítja. Ahogy GLATZ FERENC írja: „Világos lett: a modern technikát, az új világ bonyolult társadalmi világnézeti konfliktusait az ember csak anyanyelvén érti meg. Érzelmi világát kiteljesíteni anyanyelvén fogja a jövőben is. Ezért tehát a kisnyelveket is modernizálni kell. Ha nem lesz magyar vagy szlovák vagy román stb. nyelven modern fizika-, kémia-, biológiaoktatás, vagy nem lesz szépirodalom, verskultúra, akkor az alföldi vagy regáti, vagy kárpátaljai kisgyerekek már 6 éves korukban szociális hátrányba kerülnek a midwest vagy más nagy kultúrába született kisgyermekkel szemben a holnap világversenyében”. (Hét tézis az Európai Unióról és a nyelvekről. *Lingua Frankák*, regionális lingua frankák, anyanyelvek és a német nyelv: Magyar Tudomány 2001: 855.)

Manapság azt figyelhetjük meg, hogy a magyar nyelv pozíciója mind az országon belül, mind pedig az országon kívül észrevehetően gyengül. Itt nem is az érthető ellenállást kiváltó angol nyelv egyre intenzívebb előretöréséről van szó, hanem arról, hogy a magyar nyelv jelenléte főként a tudományos kommunikációban, de más területeken is csökkenni látszik. Arról, hogy ez valós probléma, olyan bizonyítékok tanúskodnak, mint például a cégtáblák, a címtáblák és hirdetések nyilvános helyeken, a céges papír és az állami, valamint más intézmények által kiadott különféle alkalmi nyomtatványok, a pályázati és más jellegű kérdőíves anyagok, egyes hazai konferenciák programjai, üdvözlő lapok szövegei stb. Az élet több szférájában (pl. tudomány, technika, informatika, turisztika) a magyar nyelvet fokozatosan és folyamatosan kiszorítja az angol. Kis mértékben talán javul a helyzet azzal, hogy a magyar nyelvet külföldiek is tanulják, de végeredményben ezek száma rendkívül kicsi. A hungarológiát a külföldi egyetemeken, néhány kivételtől eltekintve, általános pangás jellemzi. Észrevehető, hogy megingott a nyelvváltozatok kommunikációs hierarchiája, ami az irodalmi nyelv presztízsének csökkenésével, a rétegnyelvek és más köznyelvi változatok megerősödésével, valamint a nyelvi agresszivitásnak és vulgarizációnak toleranciájával párosul. Csökkent a magas szintű kultúra rangja a társadalmi életben, megerősödött az alacsony és közepes szintű kultúra pozíciója, ami odáig vezethet, hogy a nyelvhasználók csak korlátozott, alacsony funkcionális fokú nyelvi kóddal fognak rendelkezni, és végső soron nem lesznek képesek ellátni magasabb társadalmi, politikai és más jellegű funkciókat. Elterjedt a nyelvi és kultúrszervilizmus, amely az idegennyelvi elemek és kultúrminták (főként az amerikai minták) kritikátlan átvételében nyilvánul meg. Az „információs zaj”, amely manapság – sokszor manipulációs céllal – sokféle kommunikációs csatornát terhel, nemcsak a mi viselkedési normáinkat, modellünket bomlaszthatja szét, hanem a gyermekeinkét is. Úgy tűnik, hogy a mai társadalom, különösen pedig a fiatal nemzedék kommunikációs kompetenciája nem elégséges, a szókéltúrával kapcsolatos érzékenység pedig rendkívül gyenge. Sok fiatal igyekszik kitörni az érvényes konvenciókból, sztereotípiákból, és a korukra jellemző módon verbális provokációt hajt végre, rosszízű szóviccek vagy vulgarizmusok képzésének és használatának segítségével. Nincsenek tudatában annak, hogy a magas szintű társalgási képesség a mai ember számára nagyon fontos tulajdonság, amely a sikeres életvitelt biztosíthatja, például különböző társadalmi szerepek és funkciók betöltésében. GLATZ FERENC a nyelvi alapú szociális diszkrimináció veszélyéről figyelmeztet, amikor azt írja, hogy „kiemelkedik egy felső középosztály, amelyik egy modern fogalomvilággal operál, korszerű világnyelvet vagy világnyelveket beszél, azon ír, gondolkodik, és kialakul egy kulturálatlan tömeg, amelyik csak a modernizálatlan, subkultúrába süllyedt anyanyelvet beszél” (i. h.). Hozzátehetjük még azt is, hogy a hazai demográfiai helyzetet a hivatalos statisztikai adatok szerint évről évre, hónapról hónapra folyamatosan romlik. A magyarországi média pedig, amelynek óriási szerepe lenne a társadalom életében, egyre inkább nemzetközivé válik.

Az intenzív interkulturális kapcsolatok új szituációjában a magyar nyelv szerepéről a magyarok mai életében és kultúrájában végeredményben a „velük született erő” fog dönteni. Itt a nyelv társadalmi presztízsére gondolok, itthon és külföldön, de elsősorban a nyelv belső kulturális értékeire. A „nyelv erejére” társadalmi szinten természetesen hatással van az anyanyelvi és a nyelvet „megtanult” használók száma, a nyelvhordozók politikai és társadalmi mobilitása, a nemzet és az ország politikai helyzete, az ideológiai tényezők, a vallás, de a legfontosabb, amit különösen ki szeretnék emelni, a nyelvben rögzült tapasztalatok hihetetlen gazdagsága, a szavakban rejlő megismerési és megfigyelési tartalom, a társadalmilag akceptált nyelvi kifejezésekben tükröződő specifikus mentalitás, szellemesség, valamint a nyelvben létrejött szövegek (köztük a szépirodalmi művek) értéke is. Egy lengyel író, Cyprian Norwid azt írta: „A nyelvet nem a kard és a pajzs védi meg, hanem a remekművek”. Melyek azok a tényezők, amelyek erősíthetik a magyar nyelv pozícióját és erejének a forrását képezhetik? A forrás csak egy lehet: a nemzeti identitás és a kultúra. A magyar közösségi identitásnak kulturális jellege van. Ezt az identitást csak a nyelven keresztül ismerhetjük meg. Benne rögzültek a saját (nemzeti, földbirtokosi, paraszti) és a történelem során átvett (latin és keresztény, újabban pedig nyugat-európai) értékek. Ezek együttesen a több dimenziójú és több rétegű magyar mentalitás fenoménjét alkotják, amelyhez a hozzáférést csak a nyelvben rögzült világkép elemzése teszi lehetővé. A világ nyelvi képe az adott közösség tulajdonát képezi, és magában foglalja azt az értékrendszert, amely az egész nyelvközösség történelmi tapasztalatából fakad. A nyelvben tárolódnak a kulturális-nyelvi tevékenységnek a termékei az udvariassági etikett legegyszerűbb formuláitól kezdve a különféle szituációkban használt és az adó intenciójának megfelelően konstruált beszédmintákig bezárólag (pl. pohárköszöntő, részvétnyilvánítás, panasz, feljelentés, kérelem, pletyka, káromkodás, közmondások, imák, dalok, mesék stb.). Ennek következtében a nyelv úgy funkcionál, mint a kultúra tükré és archívuma, amely rögzíti azt, ami volt, és a hagyományt átadja a következő nemzedékeknek.

A nyelvig és kulturálisan egyesülő Európában a különböző nyelvek és kultúrák által kijelölt világkép kérdése nem maradhat figyelmen kívül. Még nincs végleges döntés arról, hogy az egyesült Európa az államokból, régiókból vagy a „kis hazákból” fog állni. Az ebben az ügyben hozott döntésnek, valamint az egyesülési folyamat gyakorlati lefolyásának alapvető jelentősége lesz a nyelvi identitás tekintetében. A globalizációs fenyegetettség az egyes nyelvek és kultúrák számára nem túl nagy távlatokban, úgy tűnik, valós kérdéssé válhat.

A fentebb tárgyaltak tükrében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nyelvi és kulturális kérdés az EU-ban rendkívül bonyolult képet mutat. E kérdés helyes kezelése a nyelv- és kultúráközi tudományos kutatások eredményeinek figyelembevételével nélkül nem képzelhető el. Fel kell készíteni az EU polgárait a kulturális és civilizációs sokféleséggel való konfrontációra, valamint arra is, hogy ezt a sokféleséget értsék meg és ne tekintsék a nemzeti identitást fenyegető helyzetnek. Vajon a művelt magyar ember felkészült-e a nyelvi, kulturális és civilizációs sokszínűség konfrontációira? Vajon képes-e ezt a sokszínűséget megfelelően kezelni és elfogadni? Mit kíván tenni annak érdekében, hogy saját nyelvét, kultúráját és identitását megőrizze, ápolja és átadja a következő nemzedéknek? Íme a kihívások, amelyekkel a nemzetnek és a szuverén államnak feltétlenül foglalkoznia kell. Az eddigi izolációból kiszakított ország hirtelen a globalizációs folyamatok hatása alá került. Az ország nyitottá vált, ami azt jelenti, hogy ki van téve sokféle hatásnak – építőnek és rombolónak egyaránt.

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

The language issue in the European Union

Issues of language and culture in the EU exhibit a rather complex pattern and their proper management cannot be conceived of without taking the results of interlinguistic and intercultural research into consideration. EU citizens have to be made ready to confront cultural and civilizational diversity and also to understand that diversity rather than taking it to threaten their national identity. Are educated Hungarians ready to come to grips with linguistic, cultural and civilizational diversity? Are they able to adequately treat and accept such diversity? What are they prepared to do in order to maintain and cultivate their own language, culture, and identity, as well as to hand them down to the next generation? These are the challenges that a nation and a sovereign state necessarily have to face. Hungary, torn out of its former isolation, has suddenly found itself exposed to globalization processes. Linguistics, applied linguistics, language planning and language policy have to deal more and more intensively with the above issues.

JANUSZ BAŃCZEROWSKI